

Österrikes växlingar 1918—1945

NAMNET ÖSTERRIKE bars efter första världskriget av en stat med mindre än sju miljoner invånare, så gott som uteslutande tyskspråkiga, medan det Habsburgska väldet haft en befolkning på 52 miljoner, med ett tiotal nationaliteter. Detta nya Österrike ansågs jämte Ungern höra till de för kriget ansvariga stater som skulle behandlas med tillbörlig stränghet, medan andra nationaliteter i Donaunonmarkin upptogs i segrarnas led som från förtryck frigjorda folk. Den stolta ideologin om den övernationella staten, som skulle vara det civiliserade Europas gränsvakt i öster, kunde inte leva vidare i denna lilla rest av det gamla "riket". Ett drag av avveckling, andlig och ekonomisk konkurs, präglade staten. Wien, som tidigare setts som den österrikiska idéns blomning, med sitt hov, sina praktbyggnader, sin ansamling av litteratur, musik, teater, sågs nu som ett "alltför stort huvud på en liten kropp" och syntes snarast personifierat av de genom inflationen utfattiga ämbetsmän och militärer som med rikets undergång förlorat befattningar och prestige.

En total omkastning av den ideologiska attityden blev ofrånkomlig eller åtminstone naturlig. Österrike var, deklarerade de båda stora partierna, kristligt-sociala och socialdemokrater, ett ohållbart provisorium: målet blev anslutning till Tyskland, men alla försök i den vägen mötte västmakternas veto. Från början kallade sig den nya staten rent av Tyskland-Österrike för att markera detta mål, men vid fredsslutet antogs på segrarnas begäran beteckningen Österrike. "Vad var österrikarna år 1918", skriver en författare. "Var de tyskar i resten av Österrike, tyska österrikare, österrikiska tyskar, tyskar i den andra tyska staten eller en österrikisk nation?"

En nation syntes de i varje fall inte vara. Den nationella missionen var uppgiven, föreställningar om "en österrikisk människa" var ur modet. Det enda de stora partierna var ense om var att staten borde likvideras. Kanske delvis på grund av denna brist på nationalkänsla blev konflikterna inom det lilla Österrike hårdare än inom den Habsburgska nationalitetsstaten. Den första republikens demokratiska ordning blev genom partikonflikterna, mot slutet av 1920-talet skärpta av den ekonomiska krisen, allt svårare att upprätthålla. Båda partierna formade halvt militära organisationer, vilka med svårighet hölls i schack av polisen; denna polis blev värnare av den inre freden i det lilla Österrike, liksom kejsarhuset, förvaltningen och armén varit i det stora. Mellan de kristligt-sociala,

Mot slutet av 1920-talet orsakade den ekonomiska krisen en skärpning av partikonflikterna i Österrike. Demokratien vacklade. Bilden: Slagsmål och polisutryckning i Wien.

som alltmer tenderade till austrofascism, och socialdemokraterna, vilkas extrema hållning motiverade beteckningen austromarxism, blev klyftan politiskt, socialt och ideologiskt allt djupare.

I de snabbt omsgjorda skolböckerna framträder de gamla idéer-

nas avveckling och den nya ordningens armod. Nu sägs raka motsatsen till vad som förkunnats några år tidigare. "Alla Österrike-Ungerns folk ville träda ut ur staten, de hade intet gemensamt mål, vart och ett kände sig illa behandlat, alla bekämpade de andra. Ingenting höll dem samman utom härskarhuset och armén... Då det inte lyckades styrelsen att utplåna motsättningarna mellan folken, måste Österrike-Ungern en gång falla sönder." Tyskarna var det ledande folket i det gamla Österrike, heter det, "de andra folken var inte alls så nöjda med Habsburgarnas styre som det påstods i den tidens skolböcker... Världskriget befriade de under Habsburgs ok levande folken". Kravet på anslutning till Tyskland framförs i skolböckerna; stundom behandlas Österrikes senare historia tillsammans med Tysklands. Det positiva i dessa skolböcker är några ord om republikens och demokratins förtjänster i jämförelse med Habsburgarnas styre.

Med nazismens frammarsch och Hitlers maktövertagande ändrades de stora österrikiska partiernas syn på en avgörande punkt; man blev enig om att inte önska anslutning till Tyskland. Men i övrigt stegrades motsättningarna, 1933—1934 bröt parlamentarismen samman, och de kristligt-sociala ledarna upprättade, med stöd av det än mer fascistiskt orienterade hemvärdet, en diktatur, 1934 krönt genom en med stöd av en fullmaktslag från världskriget utfärdad författning. Diktatorn Dollfuss slog ned socialdemokraterna med vapenmakt, och partiets ledare, liksom den spirande nazismens aktiva, sattes i fängelse eller koncentrationsläger eller gick i landsflykt. Under fyra år kunde denna regim, med Mussolini som garant i bakgrunden, välvilligt sedd av västmakterna, bevaras genom en undertryckningspolitik som var lika bestämmd, men något mindre brutal än Hitlers.

Nu kunde man inte klara sig längre utan en ideologi, och en sådan konstruerades snabbt av professorer och politiker, med hjälp särskilt av från Hitlers tyranni flyende rikstyska antinazister. En redogörelse för dessa kortlivade statsteorier gav jag år 1936 i boken "Den nationella diktaturen", och ur denna återger jag några punkter. Den centrala tanken var att Österrike skulle

Herbert Tingsten

fortsätter här sin artikelserie om Österrike med en redogörelse för innehållet i de föreställningar om staten som avlöste varandra vid regimskiftena 1918—1945 och skolböckernas anpassning till dessa läror. Bilden ovan visar en av de första flaggparaderna i Österrike efter andra världskriget, sedan de allierade myndigheterna hävt paradförbudet.

Den andra

förverkliga den katolska statens ideal, sådant det tecknats i 1927 års påvliga encyklika "Quadragesimo anno". Staten skulle byggas på ständerna, korporationerna, socialism likaväl som nazism förordades, den katolska teorin påstods på alla områden vara riktninggivande; det stora målet är att "bygga upp Österrike i Kristi anda" (Dollfuss). Till de extravaganser som utformades av landsflyktiga rikstyska metafysiker hörde satsen att Österrike efter Hitlers seger representerade det egentliga eller sanna Tyskland, "en oas, i vilken den tyska anden helt kan utveckla sig", en räddning från "den otyska preussiska andens gift". Med denna tyskhet-fantasi förmålades på ett idihistoriskt intressant sätt några drag i den gamla österrikiska ideologin, modererade efter det nya läget och förbådande den andra republikens mytbildning. Österrike borde ta upp "riksiden" genom att vara kulturell och politisk förmedlare, genom att i sig förena skilda strömningar i tid och rum, genom att förverkliga "Västerlandets", ibland rent av "männslighetens" idé. "Sammanlevandet med andra folk har gjort österrikaren mjukare, tåligare, mera förstående för främmande kulturer" (Dollfuss); Österrike är "det sista stycket västerland i världen", "den harmoniska föreningen av de väldiga tankar som framsprungit ur kontakten mellan den antika kristendomen och den germanska andan", "den jordiska skuggan av Corpus Christi-mysticism" (Schuschnigg).

Skolboks författarna fick börja revidera igen — ofta möter samma namn på upplagor från kejsardömet, första republiken och diktaturen. Guds vilja, företrädd av det härskande partiet och fixerad i 1934 års författning, blir en kärnpunkt i undervisningen. Monarkistiska tendenser framträder inte, men Frans Josef blir vänligt behandlad, och man betygar "den respekt och kärlek som hans folk kände för honom". Demokratien förklaras ha blivit omöjlig därför att "socialdemokraterna även i denna svåra tid blott tänkte på att upprätthålla och förstärka sin maktställning"; nazismen måste förbjudas på grund av dess våldstendenser. Österrike har en mission, att förmedla och utjämna — dess bestånd är nödvändigt för Europa och världen.

Nazismens erövring av Österrike 1938 blev den tredje regimförändringen på tjugu år. Nu kom, jämte de från Tyskland utsända, en ny politisk krets inom landet till makten, medan den kristligt-sociala eliten fick följa socialdemokraterna till fångelser och koncentrationsläger. De partier i skolböckerna som särskilt berörde Österrike, stämplade Dollfussdiktaturen som "en terror utan like" och anklagade Schuschnigg för samverkan med "marxister och judar". Någon anledning att diskutera ideologin finns inte; Österrike (Ostmark) blev en del av Tysk-

land, de nazistiska idéerna härskande inom universitet och skolor.

Det Österrike som tillkom efter nazismens nederlag 1945 blev ett helt annat än det Österrike som uppstått vid sammanbrottet 1918. Att klarlägga de allmänna sammanhangen bakom denna förvandling, att fastställa de historiska erfarenheter som lett till den är inte möjligt, men några antydningar må tillåtas. Österrike 1918 betraktades utom och inom landet som besegrat, Österrike 1945 ansågs befriat. Trots att österrikarna säkert till stor del mottog Hitler med glädje och tjänade sina nya herrar lika väl som tyskarna i gemmen, var omständigheterna vid Hitlers inmarsch 1938 sådana att Österrike framstod som ett oskyldigt offer; även rikstyskarna anser sig som bekant i regel vara utan skuld till nazismen, men känslan av total oskuld synes i Österrike helt dominerande, och samma föreställning är vanlig ute i världen. Med detta följde en reaktion mot Tyskland som — liksom de segrande staternas order — gjorde varje tanke på anslutning orimlig. De stora österrikiska partiernas ledare hade i många fall kommit varandra närmare — genom det gemensamma hatet mot nazismen, inte sällan genom kamratskap i koncentrationsläger — och var tvungna till samarbete om självständighet skulle nås och den kommunistiska faran besegras; de hade till stor del blivit demokrater genom sina egna erfarenheter, och deras samarbete förstärkte demokratin och höjde dess prestige. Då statsfördraget kom till stånd 1955 och Österrike blev fritt var dess ställning som yttersta ickekommunistiska stat i öster på en gång prekär och betydelsefull och krävde samverkan inom landet och en skicklig balansgång. Ekonomin blev efter några år god, "det österrikiska undret" är kanske än mer påfallande än det tyska.

Därmed är åtminstone några förutsättningar för "den österrikiska idéns" nya blomstring angivna. Denna ideologi är i sin relativt sansade och rimliga form officiellt härskande; den har också avsett egenartade produkter, markanta i det politiska feltänkandets historia.

HERBERT TINGSTEN

I mars 1963 var tjugufemårsdagen av den nazistiska erövringen. Med anledning härav ägde statliga, provinsiella och av partierna organiserade högtidligheter rum, ägnade minnet av nazismens offer: 2700 officiellt avrättade, 66 000 (av vilka 51 000 judar) mördade i koncentrationsläger, 350 000 stupade i kriget. De tal som hölls vid detta tillfälle, liksom vid tioårsminnet av befrielsen, 27 april 1955, uttrycker den officiella österrikiska ideologin under den andra republiken. De två stora partierna, folkpartiet och socialdemokratin, för vilka samregerandet redan blivit en tradition, uppträdde sida vid sida i parlamentet och provinsråden, och deras representanter gjorde förklaringar så likartade att någon skillnad mellan riktningarna i det väsentliga inte kan spåras. Austrofascisterna och austromarxisterna för tjugu år sedan hade blivit österrikare.

Österrike har, yttrade nationalrådets folkpartistiske talman Maleta, inte längre någon "osmält, obetvingad" (unbewältigt) histo-

ria. Den nazistiska erövringen betydde på lång sikt inte en undergång, utan innebar "det nya Österrikes födelse". Ty med denna erövring försvann den sönderlitenhet som försvagade den första republiken, "bristen på ett för alla medborgare gemensamt inre förhållande till staten". Nu här, under ledning av män som bekämpade nazismen och av den kastades i koncentrationsläger, demokratin blivit en hjärtesak för österrikarna, och partierna visste att deras tvister inte fick äventyra statens bestånd. Österrike har ställt "det gemensamma över det skiljande", lärt sig att älska sin stat och friheten (förbundskansler Gerbach). Samma bekännelse till folkstyrelse och samarbete gjordes från socialistiskt håll. Arbetarna är benägna att "göra de största offer för denna stat", de har "först nu rikligt växt in i staten", heter det i en typisk manifestation. Med dessa demokratiska vittnesbörd förernas en tendens att se förstående, "historiskt", på det äldre Österrike, att glida förbi motsättningar,